

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola
Régészeti Program

Doktori (PhD) disszertáció tézisei

Balogh Csilla

A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái

Budapest 2013

A Kárpát-medence közel két és félezer avar kori lelőhelyéről származó, majd 70.000 sír ellenére máig hiányoznak a teljességre törekvő anyaggyűjtéseken alapuló, regionális vizsgálatok. A dolgozat célja a Duna–Tisza köze területére vonatkozóan mind a temetkezési szokásokat, mind pedig a leletanyagot áttekintő, elemző munka elkészítésén keresztül a terület betelepülésével kapcsolatos kérdések minél szélesebb körű megválaszolása volt.

A disszertáció alapkérdése, hogy mikor és milyen ütemben történt a Duna–Tisza köze egyes területeinek megszállása, számolhatunk-e és mikor új betelepülő közösségekkel, illetve milyen migrációs folyamatok rajzolhatók meg a régészeti emlékanyag elemzésével. A településtömb változása és a migrációs folyamatok mögött meghúzódó indikátorok egyelőre csak részben mutathatók ki, teljes feltárásukhoz komplex társadalmi elemzésre, az Avar Kaganátus egyéb területeiről is hasonló részletességű elemzésekre van szükség.

Az avar kori emlékanyag elemzése előtt a tartósabb megtelepedés környezeti feltételeinek, a terület eltartó-képességének és az avar korszakot közvetlenül megelőző időszak emlékanyagának bemutatására is szükség volt a betelepülésről rajzolt kép teljességéhez.

A Duna–Tisza köze avar kori történetével kapcsolatos kérdések vizsgálata során elsősorban a sír- és szórványleletekre támaszkodhatunk a szisztematikus topográfiai kutatások hiánya és a telepfeltárások feldolgozatlansága miatt. Ezért a betelepülés kérdéseit egy teljességre törekvő anyaggyűjtés előzte meg. A temetkezési szokások és a tárgyi emlékanyag részletes elemzése után a terület avar kori emlékanyagában hat kronológiai horizont rajzolódott ki, s ezek alapján készült el a terület betelepülésének modellje.

Mivel a dolgozat alapvetően a betelepülés kérdéseire koncentrált, ezért teljes mélységben került sor a kora avar kori anyag elemzésére. Az avar kor második felének nagytömegű anyagából — a nagyobb temetőrészletek esetében elvégzett horizontálistatigráfiai elemzések után — azoknak a résztémáknak a kifejtésére került sor, melyek a betelepülés ütemének, illetve a terület sajátos szerepének vizsgálata szempontjából relevánsak. A temetési rítuselemek, jelenségek és a tárgytípológiai vizsgálatok a társadalmi hierarchia különböző szintjein álló közösségek kapcsolattrendszerének, a Duna–Tisza köze felső harmadába lokalizálható korai kagáni székhely és vonzáskörzete kialakulásának és „továbbélésének” vizsgálatát kínálták. Komplex társadalmi elemzésre a temetőterképek hiánya, a dokumentációk hiányosságai és a leletanyag általánosan rossz állapota miatt nem volt lehetőség.

A doktori disszertáció anyaga két kötetre tagolódik. Az első kötet az elemző rész, 46 tipológiai táblával és egyéb képes illusztrációval, 10 diagrammal és 51 elterjedési térképpel. A kötet végén a Függelék I. a ¹⁴C méréseket, a Függelék II. 33 táblázatot, lelőhelylistát tartalmaz. A második kötetbe a Katalógus került, mely az avar lelőhelykataszterben (ADAM) nem szereplő, illetve annak gyűjtése óta ismertté vált lelőhelyek szócikkeit és 25 temető 1.083 sírjának leírását, valamint azok anyagát tartalmazza 518 táblába (404 rajzos és 114 fotótábla) szerkesztve.

A kutatás térbeli és időbeli keretei

A kutatás térbeli kereteit a Duna–Tisza köze, mint földrajzi értelemben vett régió jelentette. A Duna és a Tisza között elhelyezkedő, kb. 25.000 km² kiterjedésű terület a két folyó medrének köszönhetően három oldalról egyértelműen lehatárolható területi egység. A kutatás északon a Szolnok–Jászberény–Göd vonalig elhelyezkedő lelőhelyekre terjedt ki. A Zagyva és a Galga mente tájtipológiailag tartozik a Duna–Tisza közéhez, mely egy átmeneti terület a domb- és hegyvidék felé.

A vizsgált területre esik Pest megye keleti része, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyék nyugati harmada, egész Bács-Kiskun megye, alsó harmada pedig a mai országhatáron kívül, Közép- és Dél-Bácska területe.

A vizsgálódás időbeli kerete nagyjából a 7. századot öleli fel. A Duna–Tisza közén a 7. század elé keltezhető anyagot nem sikerült kimutatni. A Duna–Tisza közti terület teljes birtokba vétele a 8. század első évtizedeire tehető, a délkeleti szeglet, a Sajkásvidék betelepülésével. A teljesség kedvéért a Duna–Tisza közti emléktárgyak kronológiai horizontjainak bemutatásakor röviden a legkésőbbi fázist is érintettem.

A forrásbázis

A szisztematikus topográfiai munkák hiányában és az eddig feltárt településrészletek feldolgozatlansága miatt a vizsgálatok alapvetően a sír- és szórványleletekre koncentráltak. Az adatgyűjtés lezárásakor (2012 vége) a Duna–Tisza közéről 743 avar kori lelőhely volt ismert: ebből 217 település (döntő többsége topográfiai adat), 366 sírlelet, temető vagy temetőrészlet, 160 lelőhellyel rendelkező szórványlelet (2. táblázat). A két utóbbi csoport által alkotott 525 lelőhely közül 463 lelőhely anyagát, 8.039 sír adatát dolgoztam fel leletszinten egy „több a többhöz” reláción alapuló adatbázisban (1. táblázat). Ez az összes eddig előkerült anyag 90%-a. Ezek elemzésével készült el a disszertáció.

A terület természeti képe az avar korban

A betelepülés szempontjából lényeges, hogy hiteles képpel rendelkezünk a táj kora középkori állapotára vonatkozóan, azonban összefoglaló munka sem az Alföld, sem a Duna–Tisza köze viszonylatában nem áll rendelkezésünkre. A természettudományos vizsgálatok eddigi eredményeinek összegyűjtésével próbáltam képet rajzolni a megtelepedés természeti feltételeiről és a terület eltartó-képességéről.

A vizsgált időszakban a Duna–Tisza köze területének a mainál lényegesen nagyobb területe, az összterületnek csaknem a negyede időszakosan vagy állandóan vízzel borított volt. A Szubatlanti fázis (Kr. 3–4. évszázad) és a középkori kis éghajlati optimum 8. század végi kezdete között a Kárpát-medencében egy nedvesebb periódussal lehet számolni a Duna–Tisza közti fűrészek és ásatások során „feltárt” és dokumentált, eltemetett talajrétegek magas szervesanyag-tartalma alapján. A 9. században ¹⁴C fűrészekkel is jól keltezett, kisebb mértékű futóhomokmozgások is kimutathatók a Duna–Tisza köze északi felében.

Összességében a természettudományos kutatások eddigi eredményei alapján a természetföldrajzi tényezők, a gazdálkodás feltételei ezen a területen a jelenleginél kedvezőbben voltak. Ebből következik, hogy ezen a területen a Kelet-Dunántúlnál és a délkelet-alföldi régióknál csak jóval később kimutatható avar kori megszállás mögött más tényezőket kell keresni.

A „lakatlan” Duna–Tisza köze az avarok előtt

Nagyon sokáig tartotta magát a hazai kutatók körében az a nézet, hogy a hun kor után, egészen az avar megszállásig a Duna–Tisza köze lakatlan volt, gyepüként szolgált. Bóna István, Kiss Attila és Cseh János, újabban pedig a szerb kutatás eredményei azt mutatták, hogy a Duna–Tisza köze keleti felében számolhatunk gepida jelenléttel. A lelőhelyek elterjedése alapján a langobard településterület határa azonban nem lépte át a Dunát.

A Duna–Tisza közéről ismert germán lelőhelyek teljességre törekvő összegyűjtése még ennél árnyaltabb képet tárt elénk. Az itt található 54 lelőhely többsége szórvány, illetve néhány kisebb sírcsoport (3. táblázat). Ezek nem csak a terület keleti felében, de a Duna

menti 10–20 km-es sávban is szórta germán jelenléte utalnak. A lelőhelyek víz mellett helyezkednek el, kisebb részük egykori állóvíz, nagyobb részük folyó partján. A Duna–Tisza közének természeti adottságai határozták meg, hogy a gepidák a folyóvölgyektől távolabb nem „kiváncsoztak”, a Duna–Tisza köze középső, élő vizektől távol eső része, a mai Homokhátság és a Bácskai-löszhát területén nem telepedtek meg (12. térkép).

A leletanyag kronológiai fázisai és a Duna–Tisza köze betelepülésének modellje

A temetkezési szokások és a régészeti leletanyag elemzésével a célom a területre betelepülő közösségek, népességek régészeti hagyatékának körvonalazása volt időben és térben. Ezek segítségével mutattam ki a bevándorlásokat, a migrációs folyamatokat, vizsgáltam a társadalmi hierarchia különböző szintjén állók kommunikációját, kapcsolatrendszerét, az anyagi kultúrájukat befolyásoló külső impulzusokat és a helyben kialakult elemeket.

A Duna–Tisza köze avar kori emlékeiből 6. századra keltezhető lelethorizontot nem sikerült kimutatni. A 7. század elejétől a 9. századig terjedő időszakot felölelő régészeti emlékeiből, a 7. század közepe táján egy éles korszakhatárt jelzett a kora avar temetők megszűnése (Péterréve, Óbecse-Pionir u., Szeged-Fehértó A., Felgyő-Ürmös tanya, stb.), és ezzel párhuzamosan új temetők nyitása (Jánoshida-Tótképuszta, Városföld, Hajós-Cifrahegy, stb.), új szokások és új tárgytípusok megjelenése. A régészeti leletanyagban a meginduló változások főként az ékszervedatban tükröződtek. A változások indikátorait nem sikerült feltárni. A lassú átalakulás és a markáns impulzusként ható onogur bevándorlás eredményeként a 7. század legvégére a kora avar hagyományok teljesen eltűntek és egy sokkal homogénebb anyagi műveltség alakult ki. Ugyanakkor az egyes régiók, közösségek különbözősége a temetkezési szokásokban még mindig tükröződött. Ebben az átmeneti időszakban a temetkezési szokások és a leletanyag alapján mind a Dunántúlról, mind a Tiszántúlról áttelepült közösségek migrációja mutatható ki.

A 8. század közepén új temetők megnyitása (Tatárszentgyörgy, Horgos-Budzsák, Dunacséb, stb.), néhány, korábban már felhagyott kora avar kori szokás elem ismételt feltűnése (fülkesírok, cölöpös és padkás sírok, lovas temetkezések) és több temető teljes kifosztása (Topolya-Bánkert, Szeged-Fehértó B., Kunszállás-Fülöpjakab, Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő, Solt-Szőlőhegy, Szabadszállás-Battyhányi utca, stb.) egy belső korszakhatár rajzolt ki. A temetők felhagyásának kérdését nem vizsgáltam.

Ez a három kirajzolódó periódus gyakorlatilag az avar kor klasszikus hármas felosztása szerinti kora, közép és késő avar kornak feleltethető meg, azonban a közép és a késő avar korszak között nincs olyan éles határvonal, mint ahogyan a korai időszak végén az érzékelhető. Így tulajdonképpen a korszak két nagy periódusra osztása (avarkor első és második fele) tűnik indokoltnak.

Az avar kor első felében két, a második felében négy lelethorizont rajzolódott ki. Az egyes tárgytípusok és a horizontok keltezésénél az éremmellékletes sírokat („*Münzspiegel*”) és a hasonló horizontokkal való érvelést alkalmazva váltak kijelölhetővé a határok. A Duna–Tisza köze nyugati fele számos kapcsolatot mutat a kelet-dunántúli emlékekkel, ezért a dunántúli tárgytípusoknak a Meroving/nyugati időrenddel való harmonizációját is fel lehetett használni a kronológiai fázisok pontosításánál.

A régészeti anyagban körvonalazott hat időrendi fázis alapján a Duna–Tisza köze avar kori betelepülése négy ütemben történt:

1. fázis: ?–600–620/625. A Duna mentén, egy keskeny sávban stratégiai szempontok által vezérelt katonai jelenlétről beszélhetünk. A legfontosabb stratégiai pontok (gázlók, átkelők) környékén egy-egy alacsonyabb rangú katonai vezető és szűkebb környezete temetkezései

találhatók (Fajsz-Garadomb, Kunpeszér). Az ellenőrzés alá vont terület északi szélénél, Zsámbok–Hatvan térségében, a hatalom biztosítására, egy regionális vezéri szállás alakult.

A katonai elit préselt kerek, kő vagy üvegbetétes veretekkel, illetve Martynovka-típusú veretekkel díszített övet és arany gömbcsüngős fülbevalót viselt, ezüst, ritkán arany szerelések, P-alakú függesztő füles kardot hordott. Ez a leletkör a kelet-dunántúli temetők közül elsősorban Kölked-Feketekapu A., kisebb mértékben Zamárdi anyagával rokon.

A Bácskai-löszháton, a Szeged–Baja vonaltól délre, a mai Ferenc-csatorna vonaláig (ún. „római kis sánc”), valamint egy keskeny sávban a Tisza mentén, Csongrád vonaláig magányos, köznépi sírok (Szeghegy, Szabadka-Mácskovics téglagyár), áldozati leletek (Ósztapár), kiscsaládi temetők (Szabadka-Szand pálya, Baja-Allaga szőlő, Páhi-Kenyérhalom), a péterrévei nagyobb sírszámú temető és főként szórványleletek jellemzik ezt az időrendi fázist. A vajskai temető egy önálló kulturális szigetet képvisel a Duna–Tisza közén, egy késő-antik közösség temetkezőhelye (50. térkép/1).

A temetkezésekre az ÉÉNY–DDK tájolás, az aknasír, az állatáldozatok és az edények hiánya jellemző.

A köznépi anyagban az ázsiai eredetű tárgyak dominálnak: nagylemezgömbös fülbevalók, rozettás tegezövek, kettős övviselő, néhány szem gyöngy, keskeny nádlevél alakú lándzsák. A csonttárgyak között megtaláljuk a csontcsatokat, varkocsfésűket, bemetszett oldalú bogozókat, a legkorábbi ívelt peremveretes csontlemezekkel díszített tegezeket, a felül egyenes záródású, párhuzamos oldalú, keskeny karú íjakat (I/1 típusú).

Késő antik–bizánci eredetűek a bronzláncok, az öntött gúlás és a gúlacsüngős fülbevalók. Ez utóbbiak a nők reprezentációjának eszközei.

Ez az időszak a bizánci érme-beáramlás szempontjából a legintenzívebb időszak, ebből a periódusból 11 érme származik (43. térkép, 32. táblázat), melyek döntő többsége Bajától délre, a Duna mentén és a Bács-ér tágabb környékén került elő.

E kronológiai horizontba tartozó lelettipusok döntő többsége az Avar Kaganátus más részein egyáltalában nem mutatható ki és 600 elé biztosan nem is keltezhető. Ezért feltételezésem szerint a 7. század első évtizedeiben a Duna–Tisza közén megjelenő kis közösségek a Kárpát-medencén kívülről húzódtak erre a területre. A stratégiai pontokon megjelenő katonai elit pedig központi telepítés eredménye.

2. fázis: 620/625–650/660. A szállásterület jelentősen kibővült a Tisza mentén, a járszági területeken, Kecskeméttől északra a Zagyva és Galga mentéig (50. térkép/2). A szállásterület növekedését újonnan nyitott temetők sora jelzi (Óbecse-Pionír u., Szeged-Fehértó A., Gátér, Felgyő-Ürmös tanya, Tiszavárkony-Hugyincpart, Bugyi-Ürbőpuszta, Mélykút-Sánc dűlő, stb.). A Duna–Tisza köze középső, homokhátsági területén azonban nem vetették meg lábukat. A nagyszámú új temető és az azokat jellemző új típusú leletanyag egy újabb betelepülésre utal 620/630 körül.

Ebben a fázisban sajátos történeti szerepet játszott a Duna–Tisza köze felső harmada, ahol a gazdag magányos vezéri sírok (Kunbábony, Bócsa, Maglód, Kiskunfélegyháza-Pákapuszt, Petőfiszállás, Kecskemét-Sallai utca) vezéri szálláshelyet jelölnek. A hatalmi központ létrejötté valószínűleg a 626. évi konstantinápolyi vereséggel, s ennek következtében az avarok balkáni térvésztesével hozható összefüggésbe.

A központot körbe veszik a katonai elit fegyveres sírjai (Csepel-Kavicsbánya, Kunpeszér 3. sír, Apatin-Szikes 2. sír, Szeged-Fehértó A. 26. sír, Felgyő-Ürmös tanya 83. sír, Csanytelek A sír, Gátér 193. és 212. sír, Óbecse 38. sír, Kishegyes-Sárgagödör 70. sír, stb.).

Az új hatalmi elit megjelenését a hatalom szimbolikájának megváltozása jelzi. A társadalmi piramis élén lévők hatalmi jelvényei az arany álcsatos övek és a karikás markolatú, hármasisvű függesztő füles, aranszerelések kardok. A korszak eddig ismertté vált leggazdagabb temetkezése, a kunbábonyi vezéri sír bizánci csatja, álcsatos öve, arany

edényekből álló asztali készlete, stb. mind-mind az „*imitatio imperii*” részét képeie. Az elit reprezentációjában tetten érhető egy sokszálú kapcsolat a Kelet-Dunántúl germán kultúrájú közösségeivel, melynek legbeszédesebb megnyilvánulása a Duna–Tisza közén az álcasatos-körben feltűnő fogazott szalagfonatos díszű leletek (petőfiszállási, maglódi és csanyteleki csat, a csanyteleki sírlelet kisszíjvégei) megjelenése.

A két terület közötti kommunikáció csatornája egyrészt a helyi kereskedelem volt, mely a késő-antik hagyományokkal rendelkező dunántúli műhelyek termékeit (faragott csontlapocskákkal díszített skatulyák, csont tarsolyzárók, préselt kerek boglárok) közvetítette a Duna–Tisza közti lakossághoz. Késő-antik–bizánci eredetű az a szépítkezési-higiénias kultúra, mely valószínűleg szintén germán közvetítéssel került az itteni közösségekhez, az ezt szolgáló piperekészletek (ecsettubusok, szűrőkanalak, lancetták) a helyi piacokon könnyen és olcsón beszerezhető áruk voltak. A a Szekszárd környéki késő-antik hagyományokkal dolgozó fazekas központból származó, főként a Duna menti területeken megjelenő világosszürke edények (kiöntőcsöves edények és gömbösebb testű, szűk nyakú palackok) is a helyi piacokon cseréltek gazdát.

A tárgyi hagyatékban a távolsági kereskedelem portékái is megtalálhatók, amit a női nyakláncokon feltűnő borostyángyöngyök, a bizánci csatok és tarsolycsatok, valamint az amphorák és a bizánci korsók mutatnak.

A férfiak körében kedvelté válnak a kislemezgömbös fülbevalók. Öveiket bizánci stílusú veretekkel (Fönlak-, Akalan-, Gátér-, Törökkanizsa-típus, állatalakos, madaras, stb.), ritkábban fogazott szalagfonatos szíjvégekkel díszítették.

Ebben a lelethorizontban bukkan fel jó néhány olyan lelettípus, mely kifejezetten a Duna–Tisza közére jellemző. Egy részük Közép-Ázsia nagy nomád temetőinek leletanyaga felé mutat kapcsolatot. Ilyenek a csont tömlővégek, az egyenesre fűrészelt peremű bogozók, a csont íjas-tűzgyújtó, a csontcsipeszek, a körte alakú ostor- vagy korbácsvégek, a szaluk, a sima tükrök, a keskeny csontlécekkal díszített tegezsek.

Pontuszi-bizánci kézműves hagyományról árulkodnak a Kiskőrös-Város alatti temető 9. sírjának áttört, öntött veretei, a Mezőszilas-típusú csüngők, és azok az új tárgytypusok, melyek ekkor még csak egy-egy szórványos példányban tűnnek fel, viszont majd később, a 7. század 3. harmadában tömegesen válnak jellemzővé, köztük nem egy az Ozora–Dunapentele–Igar kör vezérlete lesz. Ilyenek a legkorábbi varkocsszorítók, a propeller alakú, szimmetrikus övveretek, és az obulusként a sírba került legkorábbi érempótló lemezek is.

A nagyszámú új tárgytypus — melyeknek a Kárpát-medence anyagában nincs előzménye — koncentrált felbukkanása a Duna–Tisza köze egyes területein, a Kárpát-medencén kívülről érkező közösségekre utal. E lelettípusok szóródása azt mutatja, hogy ezek nagyrészt egy tömbben, a Közép-Tisza vidéken vetették meg lábukat. Egyik helyi előkelőjük a csengele-jóvárti sírban nyugvó férfi volt, akinek lószerszámát és lándzsáját sírjától 22 m-re rejtették el, kis gödörben, halotti áldozatul.

Az új közösségek temetkezési szokásában csak egyetlen markáns különbség mutatkozik az 1. fázisban leírt általános jellemzőkhöz képest. A sírokban megjelenik az edénymelléklet: csücskös, bütykös és tüskés edények, és kézzel formált agyagkulacsok. A rítusok hasonlósága arról árulkodik, hogy a már korábban a Duna–Tisza közét megszálló népesség és a 7. század 2. negyedében ideérkezők nagyon hasonló vagy azonos kulturális gyökerekkel rendelkeztek.

Ebben az időszakban a Duna és a Tisza mentén egyes temetkezési szokásokban (lószerszámos temetkezések, munkaeszközök (sarló) sírba helyezése) és a tárgyi emléanyagban (ovális és pajzstővises csatok, kétoldalas csontfésűk, ujjas fibulák, övcsüngők, Alpi-típusú veretek, fokosbalták és bárdok, széles levél alakú és hajító lándzsák, szakállas-köpűs nyílhegyek) erőteljes germán kulturális hatással találkozunk. A kis területű,

koncentrált előfordulásuk alapján a kulturális hatásokon túl számolhatunk kisebb germán hagyományú közösségek áttelepülésével.

A 7. század 2. negyedében a Duna–Tisza közén jól kitapintható változások történtek. Azt a további kutatásoknak kell majd tisztázni, hogy milyen szerepet játszottak ebben és a hatalmi központ kialakulásában az új „jövevények”. Elképzelhető, hogy Konstantinápoly 626. évi sikertelen ostroma nemcsak az avarok balkáni térnyerésének végét jelentette volna, hanem az így kudarcot valló Baján-dinasztia helyett egy új elit felemelkedésével is járt. Ez a két mozzanat együttesen játszhatott szerepet abban, hogy új hatalmi központ létesült egy új politikai elittel. A korszak végét a kora avar temetők felhagyása jelzi.

A 7. század legelején és a 7. század második negyedében feltételezett két bevándorlást egyelőre csak felvetés szintjén kezelhetjük. Azonban nem szükséges feltétlenül az Avar Kaganátuson kívüli, keleti bevándorlásra gondolni. A Kárpátoktól keletre lévő területek régészeti anyaga alig ismert, ezért a Kaganátus keleti határát nem is tudjuk pontosan meghúzni. A történeti források alapján 630-ig számolni lehet a Kárpátoktól keletre–délkeletre élő avarokkal. Így a bevándorló közösségek a Kaganátus keleti területeiről is érkezhettek.

A feltételezett bevándorlások további kutatások igényelnek, melyekhez az egyes rítusok, tárgytipusok keleti analógiáinak maradéktalan összegyűjtésére, a kapcsolatrendszer alapos vizsgálatára van szükség.

3. fázis: 650/660–670/675. A településtömb a belső, homokhátsági területekre is kiterjed (*50. térkép/3*). A 7. század közepe tájától induló időszakot lassú átalakulás, változás jellemzi, végét az erőteljes impulzusként jelentkező onogur bevándorlás jelöli ki.

A változásokat új temetők sora jelzi (Felgyő-Ürmös tanya, Szeged-Kundomb, Szeged-Kundomb, Szeged-Makkoserdő, Topolya-Bánkert, Bácskossuthfalva, stb.). A Duna mentén viszont több temető csak 1–2 generáción át használt (Apostag-Célkitermelőhely B, Dunavecse-Kovacsos dűlő B). Ezeket a Duna–Tisza köze többi temetőjétől eltérő temetkezési szokásai (Ny–K tájolás, cölöpös sírok, lovastemetkezések) alapján a Dunántúlról átköltöző kisebb-nagyobb közösségek nyitották.

A régészeti anyag kora avar jellegű, vagyis benne még határozottan jelen van a kora avar tárgyi anyag, de főként az ékszerdivatban az ízlés változása nagyon erőteljesen jelentkezik, mely a Fekete-tenger északi partvidéke felől érkező erőteljes impulzus eredménye. A nagylemezgömbös fülbevalók drasztikus méretnövekedése, a rajtuk megjelenő üvegrátétek, a nagygyöngycsüngős fülbevalók, a pántkarperecek, illetve a fejes gyűrűk különböző típusai is kedvelté váltak. A legérzékenyebben a gyöngydivat reagált a változásra. A korábbi, néhány szemes és nagyobb méretű, lapított gömb alakú gyöngyből álló sorok helyett hosszabb, vegyes gyöngysorokat viseltek. Ekkor jelennek meg a legkorábbi világoszöldes-szürkés színű dinnyemag gyöngyök, valamint szigetszerűen a türkiz zöld és szürkés sárga színű, többtagú rúdgyöngyökből fűzött hosszú láncsorok.

4. fázis: 670/675–700/710. A fázis kezdete és vége markánsan jelentkezik. A kezdete az onogur-bolgár bevándorlással függ össze, a végét pedig az öntött késő avar tárgyi hagyaték megjelenése jelöli ki. A Duna–Tisza köze keleti felében, a gazdagabb fegyveres előkelők magányos sírjai (Kecskemét-Miklóstelep, Ballószög, Szeged-Átokháza) mellett gazdagabb fegyveres temetők láncolata alakult ki (Tiszaékcske-Obög, Kunszállás, Szeged-Fehértó B.).

A Csongrád–Kecskemét–Szabadszállás vonal mentén, nagyjából a Csongrád–Dunaújváros /Intercisa közti egykori római út vonalára láncszerűen felfűződő temetők sora nyílik (Csongrád-Mámai csárda-dűlő, Városföld, Ballószög, Szabadszállás-Battyhányi utca, Szabadszállás B. gyakorlóter, Solt-Szőlőhegy), melyekben a tiszántúli kora avar hagyományok tűnnek fel (KÉK–NyDNY tájolás, padmalyos sírok, részleges áldozati állatok,

ételmellékletként juh hosszúfartó, a koponya mellé helyezett edény, ráterített juhbőrös temetkezés). Ezek esetében a Tiszántúlról áttelepült kisebb közösségek feltételezhetők.

Ebben a fázisban a külső impulzusok és a belső átalakulás, valamint a kisebb mértékű migrációs folyamatok együttese a Szeged–Baja vonaltól északra eső területek anyagi műveltségben intenzív váltás eredményezett. A Duna–Tisza közének déli felében szegényes, jellegtelen anyagú (pl. Óverbász-Polet téglagyár), illetve teljesen kirabolt, elemzésre nem is alkalmas temetők jellemzők (Topolya-Bánkert).

A legmarkánsabb változások a fegyverzetben figyelhetők meg. Az egyélű kardokon előbb megjelenik a fokél, majd feltűnik a szablya. A lándzsák eltűnnek, az északnyugati szegletben a kúpos döfőlándzsák előfordulása is csak szórványos. A Tisza menti temetőkben megjelentek a középszéles íjkarok (28–311 mm) (III/1 és IV/1 típus), ezeket a század végén szorították ki a széles íjkarok. A kora avar anyagból már ismert ívelt peremveretes faragott csontlemezekkel díszített tegezek vezérmotívuma a hosszan elnyúló inda lesz, felváltva a korábbi geometrikus elemeket. A tegezek tartozékaként a csont akasztóhorgok és az állatfej alakú faragványok fordulnak elő.

A 3–4. fázisban lejátszódó életmód és a mentalitásváltás folyamata valószínűleg a települések feldolgozásával még határozottabban kimutatható lesz. Indikátoraik csak az egész Kaganátus összefüggésében tárhatók fel. Az életmód változása valószínűleg összefüggésbe hozható a klimatikus viszonyok változásával, hiszen ekkor a kis középkori éghajlati optimum nedves periódussal köszöntött be, ami kedvezett a humuszképződésnek, s végső soron a földművelésnek is.

5. fázis: 710/720–730/750. A Duna–Tisza köze betelepülésének utolsó üteme, az eddig lakatlan délkeleti szegletben, a Sajkásvidéken is kisebb közösségek vetik meg lábukat (*50. térkép/4*).

A 8. század elejétől a régészeti leletanyagban egy nagyfokú egységesedés indult el. Az anyagi kultúra meghatározója az öntött technika, a motívumkincs is viszonylag szűk körű: szárnyas griff, majd kisebb késéssel a növényi ornamentika. A motívumok a 7. század vége felé szórványosan már feltűntek préselt kivitelben, illetve más anyagon, pl. csontfaragványokon. A növényi ornamentika hirtelen felbukkanása és minden mást kiszorító elterjedése, egy rendkívül erős bizánci impulzussal magyarázható. Ez a folyamat a bizánci műveltségben a 8. század elején történt „kivirágzásban” gyökerezhet. Az öntési technikának a hirtelen feltűnése továbbgondolást igényel.

A Baja–Csongrád vonaltól északra egy békés fejlődés mutatkozik. A régészeti leletanyag nagy tömegéből kiemelkedik az arany fülbevalókat és az aranyozott övvereteket viselő elit. A Duna–Tisza köze középső harmadában ebben a fázisban valószínűleg helyi kerámiaműhely működik, melynek jellegzetes kerámiája az ún. sárga kerámia.

A Baja–Csongrád vonaltól délre viszont folytatódott a terület „leszakadása”. A temetők többségét egysíkú és nagyon szegényes leletanyag jellemzi (Kanizsa-Kultúrotthon, Horgos-Budzsák). E temetőkben a temetkezési szokások területi különbségei eltűntek, az ÉNy–DK tájolású aknasírok és a koporsós temetkezés az uralkodó. A sírokban ritka az állati eredetű ételmelléklet, a kiskérődzőket felváltotta a tyúk, a lúd, ritkábban a disznó, egyes közösségekben elterjed a szárnyas áldozati állat szerepben (Felgyő-Ürmös tanya, Kundomb).

A sírleletek alapján a korszakról kialakult kép elég statikus. Ez részben a sírok nagyarányú bolygatottságának a következménye. A korszakról majd a telepek feldolgozásával kaphatunk árnyaltabb képet.

6. fázis: 730/750–826. A Duna–Tisza köze késő avar kori emlékanyagában, a 8. század közepe körül egy belső korszakhatár jelentkezik, melyet a Pesti- és Solti-síkságon, egészen a Kalocsai-Sárközig új temetők nyitása (Budapest-Népstadion, Wekerle-telep, Tatárszent-

györgy-Szabadrétpusztá, Üllés-Disznójárás, Kunpeszér késői sírcsoportja, Kunadacs-Turupuli tanya és Homokmégy-Halom) jelez. Ezekben egy újfajta reprezentáció jelenik meg. A halotti lepleken vagy a robusztus vaspántokkal, vasalásokkal ellátott koporsókon arany és aranyozott bronz lemezdíszek jellemzők. A nők körében kedveltek lettek az arany vagy az aranyozott, hasáb alakú lengőcsüngős fülbevalók, a gondos kivitelű, egyedi szépségű dobozos boglárók, kedvelté váltak a késő-antik ízlésű csüngős gyöngysorok. Az 5. fázis „unalmas” sötét dinnyemag alakú gyöngyei mellett karneol, monokróm, rúdgyöngyök, fóliások és amphora alakúak is felbukkannak. A férfiak övveretein általános lett a felületi aranyozás. Fegyvereik a széles karú íjak és a keskeny pengéjű, egyélű kardok.

Ezen kívül Szeged környékén a bizánci eredetű tárgyaknak váratlan koncentrációja jelentkezik: öntött indás, csuklós karperec, cloasonné-rekeszes boglár, bizánci császárportrész veret, arany sugaras-gyöngycsüngős fülbevaló, stb. A makkoserdei temetőben — közel fél évszázados hiátus után — ismét elkezdik a fülkesírba temetést.

A terület déli szélénél a 8. század 2. felében arab dinárok és bizánci solidusok fordulnak elő. A terület különleges státuszára utal a dunacsébi temető, nagyszámú fegyveres-lovassírával, aranyozott bronz díszítményekben gazdag anyagával.

A szétválasztott 6 kronológiai horizont nagyjából szinkronban van a tiszafüredi temetőben Garam Éva által szétválasztott leletfázisokkal. A legmarkánsabb különbség, hogy míg a 8. század első évtizedeiben (4. fázis) egy újabb keleti eredetű, több ágból összetevődő népcsoport megjelenésével számol, addig a Duna–Tisza közén ennek nincs nyoma. Valamint a 8. század utolsó évtizedeire, a 9. század elejére (5. fázis) jelöli meg a tisztán indadíszes garnitúrák elterjedését. Ez a Duna–Tisza közti anyagban a 8. század közepén érezhető változások egyike.

A leletanyag kapcsolatrendszere

A régészeti emléktanyag áttekintése során, egyes jelenségek, tárgytípusok kapcsán megmutatkozott, hogy a Duna–Tisza közén élő közösségeknek sokirányú kapcsolatrendszere alakult ki az Avar Kaganátus más területeivel és a Kaganátuson kívüli, távoli vidékekkel is. A leletanyagban felbukkanó idegen tárgyak a kommunikációs kapcsolatok nagyságrendjét mutatják.

Késő-antik/bizánci–mediterrán kapcsolatok: Az avar–bizánci kapcsolatok első szakaszában (6. század vége–7. század első harmada) a Duna–Tisza köze déli részén, a Vajdaságban magas a bizánci eredetű tárgyak használatának aránya, ugyanakkor elenyésző a Duna–Tisza köze más területein. A második szakaszban (7. század második–harmadik negyede) különösen a bócsai-kör eredeti bizánci tárgyai és a bizánci ötvösgyakorlattal készített aranytárgyak révén jelentősen megnő a bizánci eredetű tárgyak száma. A harmadik szakaszban (7. század harmadik harmada) az előzővel megegyező számú bizánci tárgytípus található meg a Duna–Tisza közén, de mivel az Avarföld egészén csökkenő tendencia jellemző, ezért százalékos megoszlásban a Duna–Tisza közén kimagasló arány jelentkezett. Ebben az időszakban kiemelkedő volt a Kiskőrös–Vágóhídi dűlőben temetkező elit reprezentációja.

Az avar–bizánci kommunikációnak az egész avar korszakban több szintje és tere volt. Egyrészt a hivatalos kapcsolat: követjárások, ajándékok, zsákmányok és évjáradék. Ezeket a javakat legfőképpen az elit élvezte. Még az érme-beáramlások szüneteltetésének időszakában (641–650) is számolhatunk azzal, hogy a diplomáciai kapcsolatok valamilyen szinten léteztek, s a járadék más luxuscikk formájában érkezett meg a központi hatalomhoz.

Az avar–bizánci kapcsolatok legszélesebb körben használt kommunikációs csatornája a kereskedelem volt. A távolsági kereskedelem révén az olcsó tömegárúk, de az igényesebb kistárgyak (csatok, ékszerek), piperecikkek és távoli vidékek termékei (borostyángyöngyök, amphorák) is eljutottak nemcsak az elithez, hanem a köznéphez is.

A távolsági kereskedelem mellett helyi piacok is részesei voltak ennek a kapcsolatrendszernek. A piacok mellett a vándoröltvösök révén is eljutott a bizánci kultúra a társadalmi hierarchia alsóbb fokain állókhoz.

Az „*imitatio imperii*”, a bizánci császári hatalom külsőségeinek visszatükröződése a társadalmi hierarchia különböző szintjein eltérő mértékben és módon valósult meg. Az elit potenciájának mutatói a luxusárúk voltak (pl. a tápiószelei kandeláber), gyakrabban az arany ékszerek, arany szerelések kések és eredeti bizánci tárgyak. A legtöbb luxustárgynak valószínűleg nem is maradt régészeti nyoma (fűszerek, olajok, szövetek, stb.). A reprezentáció leginkább az öltözködésben és az étkezés kellékekben nyilvánult meg (asztali fémedények). A helyi és távolsági kereskedelmen túl, a kora avar korban biztosan számolhatunk az elitnek dolgozó, önálló, dunántúli (?) ötvösműhellyel.

Az 1. fázis anyagában (?–600–620/625) a Duna–Tisza közén csak a politikai és katonai elit reprezentációjáról beszélhetünk, ami a terület északi peremén, Hatvan–Zsámbok környékén kiváló minőségű eredeti bizánci tárgyakban, a zsámboki 1. sír préselt övvereteiben és a tápiószelei mécsesben nyilvánul meg. Ekkor a köznépre főként az egyszerűbb ázsiai (kis- és nagylemezgömbös fülbevalók, párosan, egy-két szem gyöngy, sima vascsattal záródó, veret nélküli övek), és kelet-európai sztyeppei eredetű (préselt ezüst álcsatok, Martynovka-típusú veretes övek) viseleti elemek a jellemzők. Körükben a legelső közkedveltté vált késő-antik–bizánci eredetű ékszer a gúlás és a gúlacsüngős fülbevaló volt. A praktikus bizánci apróságok közül a bronzláncokat hamar megkedvelték.

A 2. fázisban (620/625–650/660), a kora avar kor második felében egy intenzív bizánci impulzus jellemzi a tárgyi emlékanyagot. A férfiak a bizánci mintakinesű övekkel, a nők a pipereeszközökkel, a lemezcsüngős nyakékekkel, a préselt boglárók legkorábbi példányaival reprezentáltak. A távolsági kereskedelem révén eljutottak hozzájuk a borostyángyöngyök, a bizánci csatok, tarsolycsatok, a bizánci keresztek is.

A Duna–Tisza köze északi harmadában, a felemelkedő hatalmi központban egy eddig nem látott méretű „*imitatio imperii*” jelenik meg: pompás bizánci csatokkal, kiváló minőségű arany ötvösmunkákkal, arany rombuszfejes gyűrűkkel, csuklós arany karpereccel, komoly fémedényművességről árulkodó arany asztali készletekkel, stb.

A 2. fázis reprezentációját a 4. fázisban (670/675–700/710) nemcsak hogy eléri, de meg is előzi a Kiskőrös–Vágóhídi dűlőben temetkező, kiemelkedően gazdag közösség.

A késő avar időszakban, újabb és újabb bizánci impulzusok érték az anyagi kultúrát. A Duna–Tisza közén egy-egy területen kiemelkedő reprezentáció volt jellemző (pl. a Budapest–Tatárszentgyörgy–Kunadacs–Kunbaracs), míg más területek nyoma sem maradt bizánci kapcsolatoknak.

Germán (Meroving) kulturális hatások. A 2. kronológiai fázisban (620/625–650/660), a Duna–Tisza közének népessége és a Kelet-Dunántúl germán kultúrájú közösségei között intenzív kapcsolat állt fenn. Különösen szembeötlő ez az álcsatos-kör, illetve annak tágabb udvara (Kunpeszér) és a Balatontól délre lévő temetők, elsősorban a Kölked-Feketekapu A., kisebb mértékben a Zamárdi temető között felfedezhető hasonlóságok alapján. Ennek tudható be a politikai elit rangjelző övgarnitúráin a fogazott stílus feltűnése, a kétoldalas csontfésűk, a felfűlezett kerek csüngők, a női öveken az övcsüngők megjelenése, a háromszög testű csatok, a fémszerelések hosszú kések, a fegyverek között a fokosbalta és az L-alakú bárd felbukkanása, a széles levél alakú lándzsák és a kisebb, kétélű hajítólandzsák, a szakállasköpűs nyílhegyek jelenléte kisebb lokális csoportokban. Kereskedelmi kapcsolataik

legkézenfekvőbb jele a Szekszárd környéki fazekasközpont szürke korongolt fazekasárujának megjelenése a Duna–Tisza köze sírleleteiben (Fajsz-Garadomb, Mélykút-Sánc dűlő).

A szoros kapcsolatokról, a rendszeres kommunikációról árulkodnak a kiszélesedő végű ezüst csipeszek, a préselt négykaréjos és a rombuszfejú gyűrűk, a maglódi pikkelymintás gömbsorkeretes nagyszíjvég párjának felbukkanása Kölked-Feketekapu B. temetőben, illetve a kunpeszéri 3. sír arany P alakú kardfüggesztőjének párja a Kölked-Feketekapu A. 107. sírban.

A materiális kapcsolatokon túl germán kulturális hatás a lószerszámos temetkezési szokás megjelenése, illetve a legelső sarlós temetkezések feltűnése is. Mindezek a Duna és a Tisza mentén kisebb mértékű germán kultúrájú közösségek áttelepülésével magyarázhatók.

A 3. időrendi fázisban (650/660–670/675) a Duna–Tisza köze anyagában nyugati, a Kárpát-medencén kívüli kapcsolatok is kirajzolódnak. Az észak-italia Meroving területek felől érkeztek a terület anyagában fellelhető üveg ivókürtök, tausirozott csatok, a pákapusztai arany, pajzs alakú díszszegecs, stb.

A Duna–Tisza köze régészeti anyagában jelentkező — a Kelet-Dunántúlhoz képest csak halvány — germán hatás még a 3. kronológiai fázisban érzékelhető, de a 7. század negyedében nyom nélkül eltűnt, ami gyors akkulturációra utal.

Ázsiai és sztyeppei kapcsolatok. A tárgytipusonként elemzett régészeti anyag kapcsolatrendszeréből leválasztottam a késő-antik–bizánci elemeket, a germán kulturális hatásokat, s ami maradt, az azon népesség/népességek sajátja, akik különböző ütemben betelepedtek a két folyó által határolt területre. A régészeti anyag alapján 3 bevándorlás történt, az 1., a 2. és a 4. fázisban. Az ezekre jellemző régészeti emlékanyagot a kronológiai fázisoknál már részleteztem. Anyagi kultúrájuk részben különböző volt, s eltérő hatások érték őket, de gyors asszimilációjuk azt sugallja, hogy mindhárom esetben hasonló kulturális közegből érkező közösségekről lehet szó.

A Duna–Tisza köze sajátos történeti szerepe — hatalmi központ?

A Duna–Tisza köze északi felében kirajzolódik egy zárt tömb, ahol a presztízstárgyak koncentrációja hatalmi központra utal. Az ide tartozó 14 gazdag leletegyüttes közös jellemzője a magányosan, a közösségüktől messzebb, rejtett temetés, az egységes temetési rítus, melynek legfőbb sajátossága a ló és a lószerszám teljes hiánya. A leletanyaguk elsőszámú jellemzője az aranyszerelékes, karikásmarkolatú és hármásívű függesztő füles kard, mely a központosított hatalom jelképe.

Az álcsatos-kör leletegyütteseinek eddigi 7. század középső harmadára való keltezését a hagyományos tárgytipológiai vizsgálat mellett 9 sír antropológiai anyagából mért ¹⁴C adat értelmezésével próbáltam pontosítani és a kagáni központ kialakulását bemutatni.

A Martynovka-típusú, sima ezüst szerelékes övvereteinek párhuzamai alapján a 7. század első negyedének végére datálható a keceli vezéri sír. Ő lehetett az első, aki hármásívű füllel díszített kardot kapott egy kisebb terület feletti uralmának szimbólumaként.

A petőfiszállási és a dányi leletek a veretek pont-vonal mintája alapján, szintén a 7. század legelejére tehető pont-vonal mintás övveretek családjába tartoznak. A petőfiszállási vezéri sírnál az üvegbetétes kerek veretes öv, s az ahhoz kapcsolódó „tamgás” és ívelt hosszoldalú kissíjvégek, valamint a motívumai alapján a legkorábbi csoportba tartozó csontlemezes tegez szintén a 7. század első évtizedeiben való temetést valószínűsít, amit a ¹⁴C adat is alátámaszt. Vele közel egyidős lehet a bócsai sírlelet, a kőbetétes kerek veretek hasonlósága alapján.

A vezéri sírok csoportjában a legfiatalabb a maglódi sír, melyben már a Mala Pereščepino leletre is jellemző, pikkelymintás nagyszíjvég található és a kard sima pántfüle is

a P füles kardok legfiatalabb csoportjába tartozik. A sírlelet közvetlenül a 7. század közepe utánra datálható. Ezzel közel egyidős, vagy kissé idősebb lehet a Kecskemét-Sallai úti, a nagykőrösi és a csengele-jóvárti temetkezés. Ez utóbbi eltemetésére 650 táján kerülhetett sor.

A 7. század első évtizedeiben a Duna–Tisza között egy katonai elit volt jelen, a hozzájuk tartozást a közepén kőbetétes, kerek veretek csoportja jelképezte, melyekhez áttört téglalap alakú veretek, T-alakú, néha Aradka-típusú akasztóveretek, ívelt hosszoldalú kisszíjvégek és/vagy tamgás kisszíjvégek, tehát a Martynovka-stílusú veretek nagycsaládjának képviselői társultak. Az ilyen övet viselők temetkezései a kora avar szállásterület középső részén találhatók, ők voltak a katonai megszállás után a hatalom fenntartói (Fajszt-Garadomb C, Kunpeszér 8. és 9., Péterréve 28., Zsámbok 1. sírok).

A hatalmi szimbolikában a 7. század második negyedében bekövetkezett egy változás: a hármassívű függesztő füles kardok és az álcások jelentek meg hatalmi jelvényként. A változás mögött meghúzódó folyamatok még további kutatást igényelnek, de összefüggés lehet a 626. évi konstantinápolyi vereség, az avarok balkáni térvészése és a kagáni székhely északabbra költözése között.

Ebben az új hatalmi struktúrában az ezüst és arany P alakú függesztő füles kardot viselők továbbra is a katonai elit képviselői maradtak, de nem a hatalom gyakorlásában, hanem annak fenntartó rendszerében volt a helyük: a stratégiai pontok védelmét látták el (Tápé, Dabas-Paphegy, Kunpeszér 3. sír, Szeged-Fehértó A. 34. sír, stb.), részt vettek a hadjáratokban. Kardjuk szerelése vagyoni helyzetük függvénye lehetett. Ezzel a katonai szereppel válik érthetővé, hogy miért nem a központosított hatalmat zárt tömbként jelképező vezéri szállásterületen, hanem azt mintegy körbeölelve, de jóval nagyobb területet lefedve helyezkednek el temetkezéseik.

A Duna–Tisza köze északi fele az avar kor második felében is kiemelkedő szereppel bírt. Erre utalnak a gazdag fegyveres férfiak magányos sírjai (Ballószög, Szeged-Átokháza), vagy néhány temetkezésből álló sírcsoportjai (Kecskemét-Miklóstelep), melyek az egykori vezéri szállásterület északi és keleti peremén, egy szűkebb területen koncentrálódnak (47. térkép). A kora avar hatalmi központ továbbélésére következtethetünk néhány arany vagy aranyozott tárgyban gazdag temető alapján is. Ezeket az arany fülbevalók, arany kúp alakú csüngők, dobozos boglárók, arany vagy aranyozott varkocsszorítók, aranyozott övveretek, fegyverek, fémedények és aranyfűst lemezek koncentrált előfordulása jellemzi. Kiemelkedik közülük a kiskőrös-vágóhídi temető. A bizánci ékszerekkel, aranyhímzéses ruhákban eltemetett nők reprezentációjának jellege sokkal jobban hasonlít az Ozora–Tótipusztza–Igar-kör női temetkezéseiben megfigyeltre, mint amennyire különbözött attól. A legszembeötlőbb eltérés a lószerszámok és lovastemetkezés hiánya. E tekintetben a kiskőrösi közösség a Duna–Tisza közti kora avar hagyományok folytatója.

Fegyveres réteg temetői a Duna–Tisza között

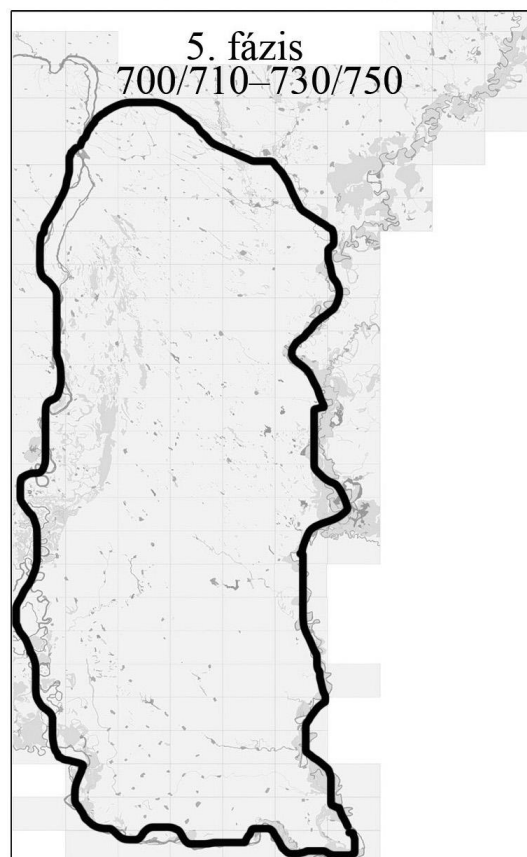
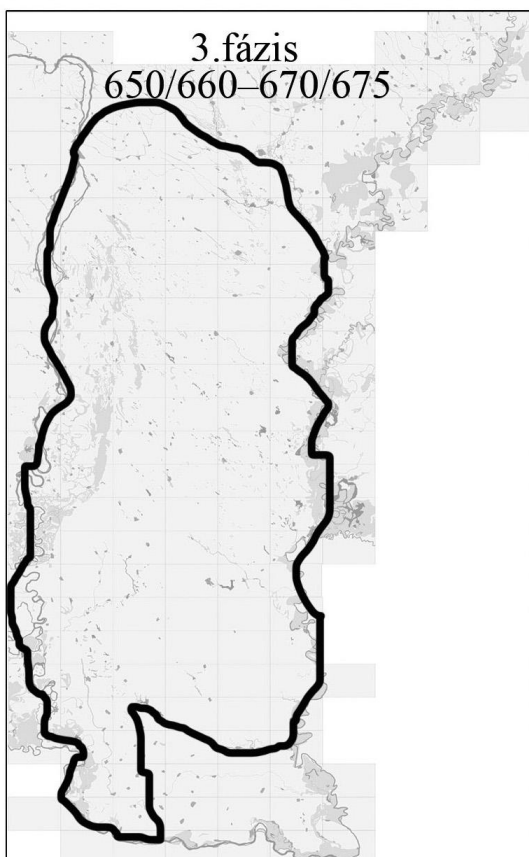
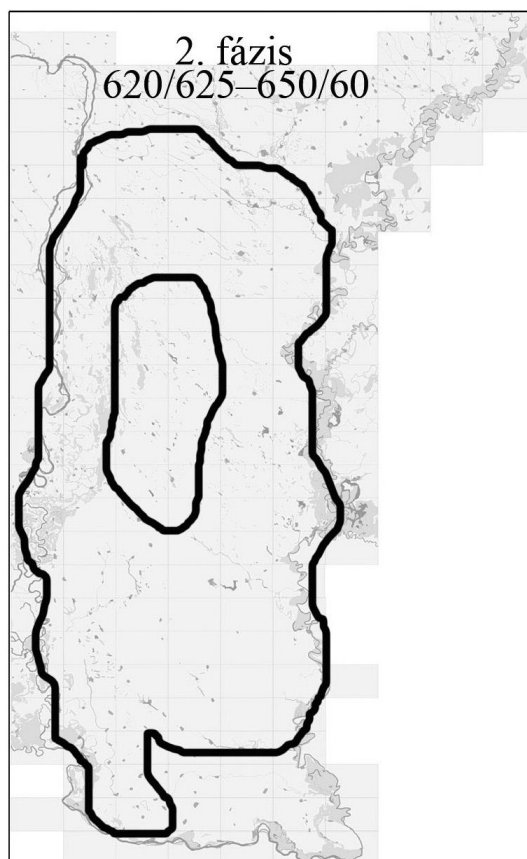
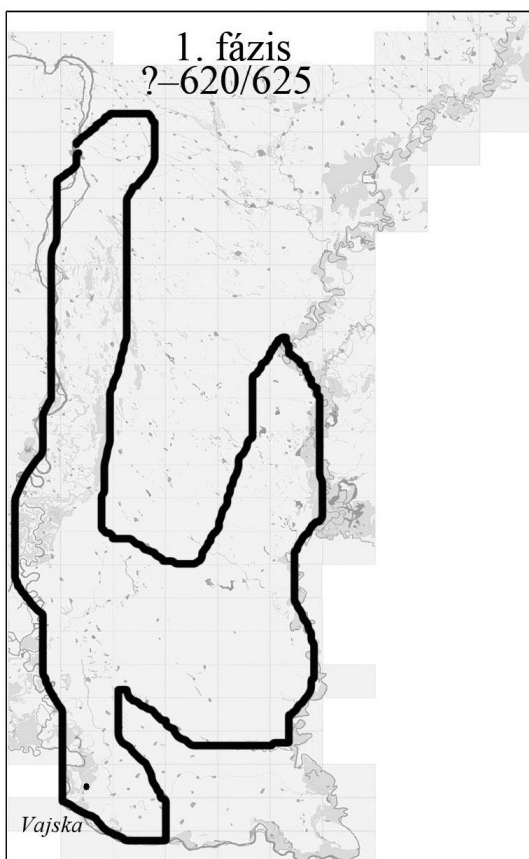
A kora avar korhoz képest az avar kor második felében a fegyverek számának fokozatos csökkenése a jellemző. A Duna–Tisza között ez nem is feltétlen mennyiségi, változást jelentett, hanem a fegyveres lelőhelyek területi szóródása lett egyenetlenebb. A szűrőfegyverek (keskeny kúpos koják) csak az északnyugati szeglet temetőiben bukkantak fel (Apostag-Célkitermelőhely, Csepel-Háros, Tatárszentgyörgy-Szabadrépuszta, Üllő I.). A fegyveres sírokat tartalmazó temetők a Duna mentén, a stratégiai fontos területek (gázlók, révek) közelében találhatók (Madaras-Téglavető dűlő, Gombos, Dunacséb).

A korszak fegyveres sírjainak közel 80%-a három temetőből származik: Szeged-Fehértó B. (132 sírból 35 sír: 26,5%), Topolya-Bánkert (132 sírból 23: 18%) és Tatárszentgyörgy (53 sírból 9: 17%). Ezek csak a Duna–Tisza közénél tágabb kontextusban értékelhetők.

A Duna–Tisza köze avar kori történetét nem szemlélhetjük egy egységként. A terület megszállása különböző ütemben történt és egyes régiók eltérő intenzitású, gyorsaságú fejlődést jártak be. A 7. század második negyedétől kezdve a kagáni központ a terület északi harmadába való helyeződésével vette kezdetét a Duna–Tisza köze területének szétszakadása. Ekkortól keltezhető, hogy nagyjából a Baja–Csongrád vonaltól északra eső terület sokkal inkább kötődött a kelet-dunántúli régióhoz, mint a Duna–Tisza köze délkeleti feléhez. A Duna nem szétválasztó, hanem összekötő volt. A Tisza menti szűkebb sáv és a Tiszántúl kapcsolatai csak sokkal kisebb mértékben mutathatók ki.

A terület déli felének fejlődése a 7. század közepe után megtorpant, egyes területei „leszakadó”, a 7. század harmadik harmadától pedig látványosan elszegényedő területek lettek. Sokkal lassúbb fejlődés jellemezte ezeket, amit az egyes lelethorizontok korszakhatárainak kitolódása mutat. A 8. század közepe táján (6. fázis) a Szeged környékén mutatkozó bizánci lelet-koncentrációt az elmúlt évtizedben feltárt, ma még közöletlen anyag elemzése után lehet kontextusba helyezni, ahogyan a kiemelkedő gazdagságú, nagyszámú fegyveres és lovas sírral jellemezhető dunacsébi temetőt is.

A Duna–Tisza köze avar kori betelepüléséről készített modell nem tekinthető véglegesnek. A temetkezési szokások és a leletanyag további vizsgálata, összehasonlítása az Avar Kaganátus más területeivel, valamint a leletanyag keleti kapcsolatrendszerének szisztematikus feltárása jelentősen módosítja, árnyalhatja, színesítheti a disszertációban bemutatott képet.



50. térkép. A Duna–Tisza közének megszállása

Publikációk az értekezés témaköréből

Balogh Csilla: *Új adatok az avar kori sírformákhoz a Duna-Tisza közén.* In.: Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 1997. Szerk.: Romsics I. – Wicker E. Kalocsa–Kecskemét 1998, 145–152.

Balogh Csilla–Pintér László: *Avar sírok Városföldről.* — *Awarengräber in Városfeld.* Cumania 15 (1998) 93–131.

Balogh Csilla: *Egyedi díszítésű avar edény Kiskunfélegyháza határából.* In.: Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében 1998. Szerk.: Romsics I. – Wicker E. Kecskemét 1999, 145–153.

Balogh Csilla: *8–9. századi település Kiskunfélegyháza határában. Régészeti topográfiai adatok az avar kori településtörténethez* Bács-Kiskun megyében I. In.: A Népándorlaskor Fiatal Kutatóinak 8. Találkozójának Előadásai. Szerk.: S. Perémi Á. Veszprém 1999, 111–124.

Balogh Csilla–Kőhegyi Mihály: *Fajsz környéki avar kori temetők I. A Fajsz-Ártér és a Fajsz-Kétágköz lelőhelyek.* — *Begrabungsstätten aus der Zeit der Awaren in der Umgebung von Fajsz I.* Cumania 16 (1999) 247–290.

Balogh Csilla: *Avar kori padmalyos sírok a Duna-Tisza közén.* — *Awarenzeitliche Nischengräber auf dem Donau-Theiß Zwischenstromland.* In.: Heves Megyei Régészeti Közlemények 2. A népándorlaskor Kutatóinak Kilencedik Konferenciája. Szerk.: Petercsák T. – Váradi A. Eger 2000, 111–124.

Balogh Csilla–Kőhegyi Mihály: *Fajsz környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajsz-Garadombon.* — *Awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgebung von Fajsz. Frühawarenzeitliche Gräber von Fajsz-Garadomb.* MFMÉ–StudArch 7 (2001) 333–363. (Társszerző: Kőhegyi M.)

Balogh Csilla: *Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna-Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseiről.* — *Archäologische Angaben zur Frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit.* MFMÉ – StudArch 8 (2002) 291–339.

Balogh Csilla: *Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája.* — *Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens.* MFMÉ – Studia Archaeologica 10 (2004) 241–303.

Balogh Csilla: *Avar kori juhbőrös temetkezés Szabadszállás, B. gyakorlótéren.* — *Avar Period burial with sheepskin at Szabadszállás, Drill-ground B.* In.: Régészeti kutatások Magyarországon 2003 — Archaeological Investigations in Hungary 2002. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 75–83.

Balogh Csilla: *Késő népándorlás kori felszíni boronaház Petőfiszállás-Dósa tanyáról.* In.: Jászok és kunok a magyarok között. Ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére. Jászsági Könyvtár 6. Szerk.: H. Bathó E. – Újváry Z. Jászberény 2006, 212–31.

Balogh Csilla: *Avar kori kettős- és többes temetkezések a Duna–Tisza közén.* — *Doppel- und Merhfachbestattungen im Dona–Theiss-Zwischenstromland.* Arrabona 44/1 (2006) 41–86.

Balogh Csilla: *Avar kori ló, lovas és lószerszámos temetkezések a Duna–Tisza közén.* — *Burials with horse-harness of the Avarian Age in the territory between rivers Danube and Tisza.* In: „In terra quondam Avarorum...” Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Archaeologica Cumanica 2 (2009) 9–42.

Balogh Csilla: *Felgyő, Ürmös-tanyai avar kori temető.* — *The Avar Cemetery at Felgyő, Ürmös-Tanya.* In: Balogh Cs. – P. Fischl Klára: *Felgyő, Ürmös-tanya.* Szerk.: Balogh Cs. – Türk A. MFMÉ–MonumArch 1, Szeged 2010, 185–382.

Balogh Csilla–P. Fischl Klára: *Újabb régészeti feltárások Felgyő, Ürmös-tanyánál.* — *New excavations at Felgyő, Ürmös-tanya.* In: Balogh Cs. – P. Fischl Klára: *Felgyő, Ürmös-tanya.* Szerk.: Balogh Cs. – Türk A. MFMÉ–MonumArch 1, Szeged 2010, 427–448.

Balogh Csilla: *Kora avar kori ún. propeller alakú övveret a kunpeszéri 3. sírból.* — *Frühawarischer sog. propellerförmiger Gürtelbeschlag aus Grab 3 in Kunpeszér.* MFMÉ – StudArch 12 (2011) 257–276.

Balogh Csilla: *A Mezőszilas type pendant from Grave 14 of the Mélykút–Sánc-dűlő cemetery.* In: *Thesaurus Avarorum.* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 269–286.

Balogh Csilla–Wicker Erika: *Avar nemzetségső sírja Petőfiszállás határából* — *Das awarenzeitliche Sippenhauptlingsgrab von Petőfiszállás.* In: *Thesaurus Avarorum.* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 551–582.